

Ἡ φιλία τους κράτησε 20 δλάκερα χρόνια, ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ πέθανε ὁ Green. Καὶ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ φίλου του ἐθρήνησε ὁ Κάντ ὅσο γιὰ κανένα ποτὲ ἄλλο ἄνθρωπο σ' ὅλη τὴ ζωὴ του!

Στὴ θρησκεία ὁ Κάντ φανερώνει τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα, ποὺ βλέπουμε στὴν κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου καὶ σι' ἄλλα φιλοσοφικὰ ἔργα του, μὲ τὸ πιὸ βαθὺ θρησκευτικὸ αἰσθημα καὶ τὴν πιὸ βαθιὰ καὶ ἀγνή ἠθικὴ πίστη. Ὁ Κάντ εἶναι ἐν' ἀπόλυτα ἐλεύθερο πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ μιὰ βαθύτατα θρησκευτικὴ ψυχὴ, μιὰ ἀπὸ τὶς θρησκευτικώτερες ψυχὲς ὅλης τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου. Οἱ ἰδιότητες αὐτὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του τὸν ὠδήγησαν νὰ θεμελιώσῃ ὁλόκληρο τὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημά του ἐπάνω στὴν ἐνότητα τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐπιστήμης, στὴν καθαρότατη ἠθικὴ πίστη τοῦ λόγου, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει στὴ θρησκεία του.

Ὁ Κάντ στὴ θρησκεία, ὅπως καὶ σ' ὅλα τὰ πράγματα, ἔβλεπε μόνο τὴν οὐσία καὶ ποτὲ τοὺς τύπους. Ὁ Κάντ δὲν πήγαινε ποτὲ σ' ἐκκλησία, ἀναγνώριζε ὅμως τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴ συμβολὴ τῆς στὴν ἠθικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴ πρόοδο καὶ ἐξύψωση τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ Κάντ ἐσεβόταν βαθύτατα τὸν ἀγνὸ καὶ πηγαῖο Χριστιανισμὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων. Τὴ Χριστιανικὴ θρησκεία ὁ Κάντ ἐθεωροῦσε ὡς ἀνώτερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες θρησκείες τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, γιὰτ' εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη του, σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴν αἰωνία θρησκεία τοῦ πνεύματος «μὲ τὴν καθαρότατη ἠθικὴ πίστη τοῦ λόγου». Τὸ Χριστὸ ὁ Κάντ ἐθεωροῦσε ὡς τὸ ἰδανικὸ πρότυπο ἠθικῆς τελειότητας σ' ὅλη τὴν ἱστορία τοῦ κόσμου.

Στὸ νεώτερο κόσμιο δὲν ὑπάρχει καμμιά ἄλλη πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μορφή, ποὺ νὰ μοιάζῃ τελείως μὲ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ προσωπικότητα τοῦ Κάντ. Πρέπει νὰ πᾶμε πολὺ μακριά, στὸν ἀρχαῖο κόσμιο καὶ στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς αὐγῆς τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, γιὰ ν' ἀβροῦμε μιὰ πνευματικὴ μορφή, ἓνα τύπο φιλοσόφου καὶ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὸν ὁποῖο νὰ μοιάζῃ ὁ δημιουργὸς τῆς κριτικῆς τοῦ πραχτικοῦ λόγου. Μόνο στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα βρῖσκουμε τὸν τύπο φιλοσόφου τοῦ Κάντ.

Ἡ προσωπικότητα τοῦ Κάντ ἔχει καταπληκτικὴ ὁμοιότητα μόνο μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωκράτη. Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κάντ εἶναι πλασμένοι ἀπὸ μιὰ οὐσία καὶ ἔχουν ἓνα πνεῦμα καὶ μιὰ ψυχὴ!

Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κάντ εἶναι οἱ τύποι τοῦ ὑψηλοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἀσάλευτης πνευματικῆς ζωῆς. Καὶ οἱ δυὸ δὲν εἶχαν καμμιά ἀγάπη πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ κίνηση, ἔζησαν σχεδὸν ὅλη τὴ ζωὴ τους καὶ ἔδρασαν πνευματικὰ στὴν πόλη, ὅπου γεννήθηκαν.

Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Κάντ εἶναι οἱ θεμελιωτὲς τῆς ὑπερβατικῆς φιλο-

σοφίας, πού υψώνεται απάνω από την εμπειρία και ως κέντρο της φιλοσοφίας του κόσμου υψώνει μόνο τον καθαρό λόγο, δηλαδή το απόλυτο, ελεύθερο και δημιουργικό πνεῦμα. Και ο Σωκράτης και ο Κάντ έστρεψαν τη φιλοσοφία από τα όντολογικά και κοσμολογικά προβλήματα σε' ανθρωπολογικά και ήθικα προβλήματα και από τον έξωτερικό στον έσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Και οί μεταφυσικές κοσμοθεωρίες τους στο βάθος ταυτίζονται. Και οί δυο τη φιλοσοφία και τη μεταφυσική θεμελιώνουν στην ήθικη ένόραση του κόσμου:

Και για το Σωκράτη και για τον Κάντ το μεγάλο μυστήριο της ζωής είναι το 'Εγώ, ή συνείδηση, το πνεῦμα, ο άνθρωπος! Όλα τα προβλήματα της ζωής και της φιλοσοφίας και στη Σωκρατική και στην Καντιανή φιλοσοφία ένορῶνται μέσ' από τη μυστηριακή ύψη και ήθικη ούσία του 'Εγώ. Η μεταφυσική κοσμοθεωρία και του Σωκράτη και του Κάντ είναι ή θ ι κ ή και ή ήθικη ένόραση του κόσμου και της ζωής είναι και στα δυο συστήματα ο πνευματικός δρόμος, πού οδηγεί στη μεταφυσική και πνευματική λύτρωση. Και ή απόδειξη για την ύπαρξη του θεού και στο Σωκράτη και στον Κάντ είναι ή θ ι κ ή και στηρίζεται στην ή θ ι κ ή ο ύ σ ι α τ ο υ κόσμου και στον ή θ ι κ ὸ νόμο της ζωής!

Άλλα και οί θεωρίες τους για το νόημα της φιλοσοφίας ταυτίζονται. Και ο Σωκράτης και ο Κάντ τη φιλοσοφία θεωρῶν ως δημιουργική σκέψη. Το πνεῦμα, στα μάτια τους, είναι καθαρή αὐτενέργεια και δημιουργία. Η ούσία της φιλοσοφίας τους είναι «ή συνείδηση του άσυνειδήτου (άπό θεωρητική άποψη) του ανθρώπινου λόγου». Και για το Σωκράτη και για τον Κάντ ή ούσία του κόσμου είναι για το θεωρητικό λόγο αιώνιο μυστήριο, έξω και πέρ' από τα όρια των θεωρητικῶν γνωστικῶν δυνάμεων του ανθρώπου, καθαρά υπερβατική.

Και ή μέθοδος της ήθικης στην ούσία της φιλοσοφίας του Σωκράτη και του Κάντ είναι ή αὐτή. Με τη μεταφυσική ανάλυση και ο Σωκράτης και ο Κάντ υψώνονται πρώτα στις κορυφές των ήθικῶν υπερβατικῶν ιδεῶν κι' έπειτα συνθετικά κατεβαίνουν μέσα στον πραγματικό κόσμο κι' έπαληθεύουν στην πραγματικότητα και στη ζωή τις πιο ύψηλές πνευματικές ένοράσεις και ιδεολογικές συλλήψεις.

Τέλος και ή έσωτερική, ή ήθικη ζωή τους έμπνέεται από τις ίδιες καθολικές και απόλυτες πνευματικές και ήθικες αρχές και φωτίζεται από το ίδιο πνεῦμα, τη λατρεία του ήθικου νόμου και την αποθέωση της άρετής. Και κατά το Σωκράτη και κατά τον Κάντ ή ζωή του φιλοσόφου πρέπει να ήναι ή τελεία και απόλυτη ένσάρκωση των πνευματικῶν αρχῶν του και της φιλοσοφίας του. Και ο Σωκράτης και ο Κάντ με τη ζωή τους και τη φιλοσοφία τους ήθελαν να ήναι οί ή θ ι κ οί παιδαγωγοί και τα ή θ ι κ ἄ πρότυπα της ζωής όλης της ανθρωπότητας. Στα μάτια τους ή άρετή είναι ή υπέρτατη αρχή και ο μοναδικός σκοπός της φιλοσοφίας και της ζωής! Με το ύψηλό αυτό νόημα της φιλοσοφίας και της

ζωῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἀποστολῆς τους ἔδωσαν στὸν κόσμον μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ζωὴν τους τὸ ἰδανικὸ παράδειγμα ἀπόλυτης αὐτοῦποταγῆς στὴν κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ νόμου καὶ λατρείας τῆς ἀρετῆς. Ἡ ζωὴ τους ὑπῆρξε ζωὴ ἀρετῆς, ὡς ἠθικῆς ἀντορείας καὶ νίκης καὶ θριάμβου τοῦ πνεύματος!

Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ Κάντ σὲ μιὰ ὠχρὴ καὶ θαμπὴ εἰκόνα. Ὅ,τι κυρίως διακρίνει καὶ οὐσιαστικὰ χαρακτηρίζει τὴ ζωὴ καὶ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ προσωπικότητα τοῦ Κάντ εἶναι ἡ ἀπόλυτη πνευματικὴτητα καὶ ἠθικὴ ἀγνότητα, ἡ ὑψηλὴ συνείδηση τοῦ ἠθικοῦ χρέους πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἡ ἐκπλήρωση τοῦ χρέους αὐτοῦ μετὰ ἡρωϊσμὸν καὶ θρησκευτικὴν ἀφοσίωσιν, ὁ βαθὺς ἐσωτερισμὸς, ἡ σιωπὴ, ἡ πνευματικὴ μοναξιὰ καὶ ἡ δημιουργικὴ γαλήνη, ὁ ἀπόλυτος ἠθικὸς ἰδεαλισμὸς, ἡ ἀπειρὴ ἠθικὴ αἴγλη καὶ ἀχτινοβολία, ἡ καθολικὴ καὶ σφαιρικὴ πνευματικὴ ἐποπτεία τῆς ζωῆς καὶ ἡ πιὸ βαθιὰ ἐσωτερικὴ ἁρμονία, ἡ ἁρμονία τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς δημιουργίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ζωῆς! Μιὰ ζωὴ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ὑψωμένη στὸ φῶς καὶ στὴ λύτρωση, ζωὴ αὐτόνομη καὶ ἐλεύθερη, ζωὴ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ θείας ἀρετῆς! Μιὰ ζωὴ ἰδεατὴ, ποὺ τὴ φωτίζει ὁ ἥλιος τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ λόγου καὶ τὴ φλογίζει ὁ πιὸ βαθὺς ἔρωσ τοῦ ἰδανικοῦ καὶ ἡ πιὸ βαθιὰ πίστις στὸν ἠθικὸν νόμον καὶ στὴν ἠθικὴ οὐσία τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ἡ ἱερὴ πίστις στὸ θρίαμβον τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ἀλήθειας, καὶ τῆς ἀρετῆς! Ζωὴ ἀπείρου ἠθικοῦ φέγγους καὶ ὑπερκόσμιας ἐσωτερικῆς ἀχτινοβολίας καὶ ἠθικῆς ὁμορφιάς!

Μετὰ τὴ ζωὴν του ὁ Κάντ ἔδωσε στὸν κόσμον κάτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀπολύτου, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ φῶς τοῦ αἰωνίου καὶ ἐνσάρκωσε κάτι ἀπὸ τὴν ὁμορφίαν καὶ τὴν θείαν ἁρμονίαν τῶν ὑπερβατικῶν κόσμων τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ!

Μετὰ τὸ ἔργον του καὶ τὴ ζωὴν του ὁ Κάντ ἐφώτισε, ὅπως λίγα πνεύματα στὴν πνευματικὴ ἱστορίαν τοῦ κόσμου, τὸν ἀβυσσαλέον δρόμον τῶν πνευματικῶν πεπωμένων τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅλον τὸ ὑπερκόσμιο μεγαλεῖον τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς προσωπικότητός του εἶναι στὴν ἠθικὴν φύσιν καὶ στὴν ἀπειρὴ ἠθικὴ ἀχτινοβολίαν τοῦ πνεύματός του καὶ τῆς ζωῆς του! Ὁ ἥλιος τῆς ἀρετῆς του θὰ λάμπῃ στὴν αἰωνιότητα!

Δ'. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤ

Ι. ΤΟ ΒΑΘΥΤΕΡΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΝΤ

Έκατό και περισσότερα χρόνια από την εποχή που πρωτοείδαν το φως του κόσμου τα ύψηλότερα δημιουργήματα του φιλοσοφικού πνεύματος του Κάντ το ανθρώπινο πνεύμα δεν είχε κατορθώσει να ύψωθεί στο φως της ουσίας και του αληθινού νοήματος της φιλοσοφικής δημιουργίας του Κάντ. Ο ίδιος ο Κάντ, με βαθιά συνείδηση και της ουσίας και των πεπρωμένων της φιλοσοφίας του και της πνευματικής ζωής του κόσμου ως και της μοίρας των μεγάλων πνευματικών δημιουργιών στη ζωή και στην πνευματική ιστορία της ανθρωπότητας, είχε ειπεί στα 1797, ότι η εποχή της φιλοσοφίας του θ' αρχίσει ύστερ' από ένα αιώνα.¹ Η έρμηνεία του έργου του Κάντ, το 180 και σχεδόν ολόκληρο το 19ο αιώνα, ξεκινώντας από την κριτική του καθαρού λόγου, μην κατορθώνοντας όμως να ιδεί την πραγματική θέση της κριτικής αυτής μέσα στο όλο φιλοσοφικό σύστημα του Κάντ, ως ενός προπαιδευτικού και εισαγωγικού σ' αυτό έργο, και παίρνοντας την ως το κύριο έργο της Καντιανής φιλοσοφίας και το Ευαγγέλιο του Καντιανισμού έβλεπε μια σύγκρουση της θεωρητικής φιλοσοφίας του Κάντ με την ηθική και θρησκευτική του φιλοσοφία, μια αντίθεση των επιστημονικών θεωριών και των ηθικοθρησκευτικών του πεποιθήσεων κι' ένα αδιαπέραστο διαχωρισμό μέσα στην όλη πνευματική δημιουργία του.

Με την έρμηνεία αυτή επί ένα σχεδόν αιώνα ο Κάντ έθεωρήθη, και θεωρείται ακόμα και σήμερα από πολλούς, ως ένας μεγάλος γνωσιοθεωρητικός φιλόσοφος, που με τον κριτικισμό του έθεμελίωνε απόλυτα και κριτικά την επιστήμη του αισθητού, έγκρέμιζε όμως τη μεταφυσική, ως φιλοσοφία και γνώση του υπεραισθητού, και μαζί μ' αυτή και όλα τα μεταφυσικά *credo* και όλες τις μεταφυσικές ελπίδες της ανθρωπότητας.

Με το πνεύμα αυτό ο μεγάλος φιλόσοφος της Γερμανίας Hegel έγραφε στα 1812 στον Πρόλογο της Λογικής του: «Η φιλοσοφία του Κάντ άφησε δίχως μεταφυσική ένα πολιτισμένο έθνος, όπως η Γερμανία, που ήταν πάντα η κοιτίδα της μεταφυσικής. Ο Κάντ ύψωσε μεγαλόπρεπο και θαυμαστό το ναό της επιστήμης, δίχως όμως ίερό». Με το αυτό πνεύμα και ο λυρικός ποιητής της Γερμανίας Heine έχαρακτήριζε στο έργο του «Zur Geschichte der Religion und der Philosophie in Deutschland (von Kant bis

1. Και τα πράγματα τον έδικαίωσαν απόλυτα.

Hegel)» τὸν Κάντ ὡς καταστροφέα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ 'Ροβεσπιέρο τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἐκαρატόμησε τὸ θεό.

Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, ποὺ βλέπει στὸν Κάντ ἓνα θεμελιωτὴ τῆς ἐπιστήμης, ἓνα καταλυτὴ ὅμως τῆς μεταφυσικῆς καὶ συνεπῶς στὸ βάθος καὶ τῆς θρησκείας, ὀφείλεται σὲ τελεία παρανόηση τῆς ὅλης πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ. Ἡ παρανόηση αὐτὴ ἔχει τὶς ῥίζες της στ' ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ δὲν ἐνοραῖται ὡς ἓνα ἐνιαῖο ὀργανικὸ σύνολο καὶ στὴ φυσικὴ καὶ ὀργανικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐνότητά. Ὁ Κάντ εἶναι ἐν' ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα—ἂν μὴ τὸ μεγαλύτερο—συστηματικὰ πνεύματα τῆς παγκόσμιας φιλοσοφίας ὅλων τῶν αἰώνων. Ὁλόκληρο τὸ ἔργο τῆς κριτικῆς περιόδου τοῦ πνεύματός του ἀποτελεῖ μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία, ἓνα τέλειο φιλοσοφικὸ σύστημα, ἓνα ἐνιαῖο ὀργανικὸ σύνολο μὲ μιὰ ψυχὴ καὶ μ' ἓνα πνεῦμα, μὲ φυσικὴ πνευματικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἐνότητά καὶ στὴ σύλληψη καὶ στὴν ἐκτέλεση. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ὀριστικὴν διαμόρφωσίν της, ἔχει τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου, «τὴν τέχνην τῶν συστημάτων», ὅπως τὴν ὀρίζει ὁ ἴδιος ὁ Κάντ (Κ. Κ. Α. Μέρ. Β'. κεφ. III). Τὰ διάφορα μέρη της εἶναι μέρη ἐνὸς ἐνιαίου καὶ ὀργανικοῦ συνόλου, μέλη ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ. Τὰ μέρη εἶναι ἀδιάσπαστα ἐνωμένα τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο καὶ μὲ τὸ ὅλο καὶ ὅλα τὰ περνάει ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ὅλου.

Ἡ βαθιὰ κατανόηση τοῦ ἔργου ἐνὸς μεγάλου φιλοσόφου ἀπαιτεῖ κι' ἐπιβάλλει τὴ μελέτη τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὡς μιᾶς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας καὶ ὡς ἐνὸς ὀργανικοῦ συνόλου. Ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέταση ἐνὸς φιλοσοφικοῦ ἔργου, χωρὶς τοῦτο νὰ τοποθετηθῆ μέσα στὴν ὅλην δημιουργίαν τοῦ φιλοσόφου καὶ νὰ συλληφθῆ στὴ συνθετικὴ καὶ ἀρχιτεκτονικὴ ἐνότητά του μὲ τὸ ὅλο φιλοσοφικὸν σύστημα, μοιάζει μὲ τὸ ἔργο τοῦ ἐπιστήμονα ὀρισμένων θετικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἀπομονώνοντας καὶ ἀναλύοντας ἓνα μέλος ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ συλλάβῃ τὴ βαθύτερη οὐσία τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ. Καὶ ὅπως ἐκεῖ δὲ θὰ συλληφθῆ ποτὲ «ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ» τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, ἔτσι καὶ στὴν ἀναλυτικὴ ἐξέταση ἐνὸς φιλοσοφικοῦ ἔργου δὲ θὰ κατωρθωθῆ ποτὲ ν' ἀρπαχθῆ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἔργου, τὸ βαθύτερον νόημα καὶ ἡ κεντρικὴ ἰδεολογία τοῦ ὅλου φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ἡ βαθιὰ καὶ φωτεινὴ μελέτη τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἱστορικὰ προχωρεῖ ἀπὸ τὸ μέρος στὸ ὅλο, λογικὰ ὅμως προχωρεῖ ἀπὸ τὸ ὅλο στὸ μέρος· ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ μέρη ὑψώνεται στὸ ὅλο, ἀπὸ τὶς κορυφὰς ὅμως τοῦ ὅλου ἐνοραῖ τὰ μέρη ὡς μέλη τοῦ ὅλου καὶ κατεβαίνοντας ἔπειτα σ' αὐτὰ συνθετικὰ τὰ φωτίζει μὲ τὸ φῶς τῆς ψυχῆς, τῆς κεντρικῆς ἰδέας καὶ τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ συστήματος καὶ τῆς ὅλης δημιουργίας.

Ὁ Κάντ ὡς ἀληθινὸς φιλόσοφος, ποὺ ἐνοραῖ τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν, καθολικὰ, συνθετικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ, ἐτόνισε σὲ πολλὰ μέρη τοῦ ἔργου του τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξετάζονται συνθετικὰ τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὶς κακὰς συνέ-

πειες, πού ἔχει τὸ κομματάσιμα καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ἐξέταση τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων. Στὸ ἔργο του «Ueber die Fortschritte der Metaphysik seit Leibniz's und Wolffs Zeiten in Deutschland» τονίζει: «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἓνα τέλειο σύνολο καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ κοιτάζεται κομματιαστά, ὅπως ἡ μαθηματικὴ καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη». Ἐπίσης στὸν πρόλογο τῆς Κριτικῆς τοῦ πραχτικοῦ λόγου γράφει:

«Ὅταν πρόκηται νὰ ἐξετάσουμε μιὰ ξεχωριστὴ δύναμη καὶ λειτουργία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, κατὰ τίς πηγές της, τὸ περιεχόμενό της καὶ τὰ ὅριά της, σύμφωνα μὲ τὴ φύση τῆς ἀνθρώπινης γνώσης δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ ν' ἀρχίσουμε ἀπὸ τὰ μέρη, ἀπὸ μιὰ φωτεινὴ καὶ τελειὰ ἐξέταση τῶν μερῶν αὐτῶν. Πρέπει ὁμως νὰ προσέξουμε κάτι ἄλλο, πού εἶναι φιλοσοφικώτερο καὶ ἀρχιτεκτονικώτερο, δηλαδὴ πρέπει νὰ συλλάβουμε ἀκριβῶς τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου καὶ στὸ φῶς τῆς ἰδέας αὐτῆς νὰ ἐξετάσουμε, μὲσθὶν ὅλη λειτουργία τοῦ καθαρῶ λόγου, ὅλ' αὐτὰ τὰ μέρη στὶς ἀμοιβαῖες μεταξὺ τους σχέσεις βλέποντάς τα ὡς μέρη ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἰδέα αὐτῆ τοῦ ὅλου. Ἡ ἐξέταση κ' ἡ ἐγγύηση αὐτῆ δὲν εἶναι δυνατὴ παρὰ μόνο γιὰ κείνους, πού ἔχουν τὴν πιὸ βαθιὰ καὶ ἑσωτερικὴ γνώση τοῦ ὅλου συστήματος. Ἐκεῖνοι ὁμως πού λυγίζουν μὲ τὴν πρώτη ἐξέταση καὶ ἔχουν τὴν ἀντίληψη, πῶς δὲν ἀξίζει τὸν κόπο ν' ἀποκτήσουν τὴ γνώση αὐτῆ, δὲν ὑψώνονται ποτὲ στὴ δεύτερη καὶ ὑψηλότερη σφαῖρα, δηλαδὴ στὴ θεωρία τοῦ ὅλου, πού εἶναι ἓνα συνθετικὸ ξαναγύρισμα σ' αὐτὸ πού ἐδόθηκε πρώτα ἀναλυτικά. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἐκπληκτικὸ, πῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ βρῖσκουν παντοῦ ἀσυνέπειες, ἐνῶ τὰ χάσματα, πού φαντάζονται πῶς ἔχουν ἀνακαλήψει, δὲν ὑπάρχουν πραγματικά στὸ φιλοσοφικὸ σύστημα, ἀλλὰ μόνο στὴν ἀνικανορικὴ μέθοδό τους καὶ στὴν πορεία τῆς σκέψης τους, πού προχωρεῖ μὲ ἀσυνέπειες καὶ ὄχι συνθετικά».

Καὶ τὸ ἀναλυτικὸ καὶ ὄχι συνθετικὸ κοίταγμα τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Κάντ ἔκαμε πολλοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς φιλοσοφίας του νὰ μὴν καταρωθῶσουν νὰ ὑψωθοῦν στὸ ἀληθινὸ φῶς τῆς ὅλης πνευματικῆς δημιουργίας του, ὡς συστήματος καὶ ὡς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας τοῦ καθαρῶ λόγου, καὶ νὰ συλλάβουν τὸ ἀληθινὸ νόημα καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ καθαρῶ λόγου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ἔργων του καὶ συνεπῶς νὰ καταλήξουν σὲ συμπεράσματα τελείως ἀντίθετα ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν πραγματικότητα. Ὅταν δὲν κατανοηθῆ βαθιὰ ἡ κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου καὶ ἡ κεντρικὴ θεωρία της, ἡ θεωρία τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ὅταν ἡ Κ. Κ. Α. δὲν κοιταχθῆ ὡς μέρος τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Κάντ σὲ τελεία συνθετικὴ ἐνότητα καὶ ἁρμονία μὲ τὸ ὅλο σύστημά του, ἀλλὰ παρῆ ὡς ἓνα αὐτοτελὲς καὶ αὐθύπαρκτο ἀπὸ τίς δυὸ ἄλλες κριτικὲς του ἔργο, ἡ τελεία παρανόηση τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας εἶναι μοιραία καὶ ἀπολύτως ἀναπόφευκτη καὶ ὁ Καντιανισμὸς μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατ' ἀνάγκη θὰ θεωρηθῆ, εἴτε ὡς ἰδεαλισμὸς τῆς μορφῆς Descartes καὶ Berkeley, εἴτε ὡς ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμὸς, ὅπως τὸν πῆραν ὁ Fichte καὶ ὁ Schopenhauer, εἴτε ὡς φαινομενισμὸς, ὡς σκεπτικισμὸς, ὡς Solipsismus καὶ ποῖος ξέρει τί ἄλλο. Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ φυσικὸ θὰ ἦναι ὁ Κάντ νὰ θεωρηθῆ ὡς σκεπτικιστὴς, ὡς καταλυτὴς τῆς μεταφυσικῆς, ὡς πεσσιμιστὴς καὶ ὡς ἀρνητὴς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' ὁ Καντιανισμὸς, στὸ ἀληθινὸ νόημά του, δὲν εἶναι οὔτε ὑποκειμενισμὸς, οὔτε φαινομενισμὸς, οὔτε σκεπτικισμὸς, οὔτε σολιπσισμὸς, οὔτε πεσ-

σιμισμός, ἀλλὰ μόνο ἀπόλυτος καὶ ἀντικειμενικὸς μεταφυσικὸς καὶ ἠθικὸς ἰδεαλισμός, ὅπως ὁ Πλατωνικὸς ἰδεαλισμός. Ὁ Κάντ δὲν εἶναι πνεῦμα ἀρνητικό, πνεῦμα ἀνατροπῆς καὶ χαλασμοῦ, ἀλλὰ δημιουργὸς καὶ μόνο δημιουργός, μεταφυσικὸς καὶ μόνο μεταφυσικός, θεμελιωτὴς μὲ τὸν κριτικισμό καὶ τὸν καθαρὸ λόγον τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς σὲ τελεία ἁρμονία μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ὀνομάζει τὸ ὄλο ἔργο του Μεταφυσική καὶ τὸ διαιρεῖ σὲ δυὰ μεγάλα μέρη, τὴ Μεταφυσικὴ τῆς φύσης καὶ τὴ Μεταφυσικὴ τῶν ἠθῶν. Ἀλλὰ τὸ ἔργο, ποὺ δὲ μᾶς ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία γιὰ τὸ βαθύτερο νόημα καὶ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ, εἶναι τὸ ἔργο του «Die Fortschritte der Metaphysik seit Leibniz und Wolffs Zeiten» (Οἱ πρόοδοι τῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Leibniz καὶ τοῦ Wolff). Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Κάντ τονίζει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ποὺ ἀπ' τὴ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ μὲ τὸν καθαρὸ λόγον ἠρώνηται στὴ γνώση τοῦ ὑπεραισθητοῦ... Τὸ ὑπεραισθητὸ εἶναι ὁ ὑπέριστατος σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς». (Sie (die Metaphysik) ist die Wissenschaft, von der Erkenntniss des Sinnlichen zu der des Uebersinnlichen durch die Vernunft fortzuschreiten... Das Uebersinnliche, welches doch der Endzweck der Metaphysik ist...). Καὶ στὸ κεφάλαιο «Ἡ Ἱστορία τῆς ὑπερβατικῆς φιλοσοφίας» τοῦ αὐτοῦ ἔργου γράφει «Ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ἔχει ὡς σκοπὸ τὴ θεμελίωση μιᾶς μεταφυσικῆς, τῆς ὁποίας ἐξ ἄλλου σκοπός, ὡς ὑπέριστατος σκοπός τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι νὰ ξεπεράσῃ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ νὰ ὑψωθῆ στὸν κόσμον τοῦ ὑπεραισθητοῦ» (Die Transzendentalphilosophie hat zu ihrem Zweck die Gründung einer Metaphysik, deren Zweck wiederum, als Endzweck der reinen Vernunft, dieser ihre Erweiterung von der Grenze des Sinnlichen zum Felde des Uebersinnlichen beabsichtigt). Ἐπίσης στὴν Εἰσαγωγή (IV) τῆς Λογικῆς τοῦ ὁ Κάντ γράφει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἡ καθαυτὸ ἀληθινὴ φιλοσοφία» (Die Metaphysik ist die eigentliche, wahre Philosophie) καὶ στὰ Προλεγόμενα (§ 57) «Ἡ μεταφυσικὴ, τὸ ἀγαπημένο παιδί τοῦ πνεύματος (das Liebskind der Vernunft), εἶναι περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐπιστήμη, στὰ οὐσιαστικά της στοιχεῖα, ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση μέσα μας βαλμένη καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ καὶ γιὰ κανένα λόγο νὰ θεωρηθῆ ὡς προῖόν μιᾶς αὐθαίρετης ἐκλογῆς ἢ ὡς ἐνδεχόμενη ἐπέκταση μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐμπειρίας (ἀπὸ τὴν ὁποία χωρίζεται τελείως καὶ εἶναι ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη)». Τὸ ἴδιο καὶ σὲ γράμμα του πρὸς τὸ φίλο του φιλόσοφο Μ. Mendelssohn ὁ Κάντ γράφει «Ἡ μεταφυσικὴ εἶναι τὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ αἰώνιο ἀγαθὸ τοῦ ἀνθρώπινου γένους» (das wahre und dauerhafte Wohl des menschlichen Geschlechts).

Ἀλλὰ καὶ στὴν τρίτη κριτικὴ του, ποὺ ἐνώνει τὶς δυὸ πρῶτες κριτικὲς του, ὁ Κάντ τονίζει, ὅτι τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας του εἶναι

1. Ὡς ὑπερβατικὴ χαρακτηρίζει ὁ Κάντ τὴ φιλοσοφία του.

τὰ ἴδια προβλήματα τῆς προκαντιανῆς ὄντολογικῆς μεταφυσικῆς, τὰ αἰώνια μεταφυσικά προβλήματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὰ προβλήματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ θεοῦ. Στὴν κριτικὴ αὐτὴ (§ 91) ὁ Κάντ γράφει ἀντολεξεί: «Ὁ θεός, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, εἶναι τὰ προβλήματα, στὴ λύση τῶν ὁποίων τείνουν ὅλες οἱ προσπάθειες τῆς μεταφυσικῆς, ὡς ὑπέρτατο καὶ μοναδικὸ σκοπὸ τῆς» (Gott, Freiheit, und Seelenunsterblichkeit sind diejenigen Aufgaben, zu deren Auflösung alle Vorübungen der Metaphysik, als ihrem letzten und alleinigen Zwecke, abzielen).

Ὁ βαθύτερος συνεπῶς σκοπὸς τῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Κάντ, μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια του, εἶναι καθαρὰ μεταφυσικὸς καὶ ἡ φιλοσοφία του ἀποβλέπει «ἀπ' τὴ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ μὲ τὸν καθαρὸ λόγον νὰ ὑψωθῆ στὴ γνώση τοῦ ὑπεραἰσθητοῦ». Ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι μόνο ἡ κοσμικὴ θέση τοῦ ἀνθρώπου μὲς' στὸ σύμπαν. Τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ αἰώνιο ἐρώτημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὸ ἐρώτημα τῆς πνευματικότητας τοῦ κόσμου καὶ τῆς μεταφυσικῆς οὐσίας τῆς ζωῆς μας. Ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ὁ φωτισμὸς τοῦ μεταφυσικοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς, ἡ τάση καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸν οὐρανὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ!

Γιὰ νὰ συλλάβουμε τὸ βαθύτερο νόημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ τὴ μεταφυσικὴ τῆς οὐσίας πρέπει νὰ ἰδοῦμε ὅλο τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ Κάντ ὡς μιὰ ἀρχιτεκτονικὴ δημιουργία καὶ ὅλα τὰ μεγάλα μέρη τῆς (θεωρητικὴ φιλοσοφία, ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ φιλοσοφία, αἰσθητικὴ φιλοσοφία, φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, θρησκεία) καὶ ἰδίως τὰ δυὸ πρῶτα μέρη τῆς ὡς μέρη ἑνὸς ἐνιαίου ὀργανικοῦ συνόλου καὶ τὶς τρεῖς κριτικὲς του ὡς «μὶὰ κριτικὴ μὲ τρεῖα μέρη». Σκοπὸς μας θὰ ἦναι νὰ δείξουμε παρακάτω τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ὀργανικὴ ἐνότητα ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ Κάντ καὶ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία ὅλης τῆς φιλοσοφίας του. Μὲ τὸ σκοπὸ αὐτὸ θὰ ἐξετάσουμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὶς γενικὲς ἀρχές τῆς καὶ τὰ γενικὰ συμπεράσματά τῆς. Τὴν ἐρμηνεία μας τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὴ μεταφυσικὴ οὐσία τῆς δὲ θὰ στηρίξουμε σὲ ὑποκειμενικὲς καὶ ἀνυπαίθετες γνώμες, ἀλλὰ μόνο στὴν ἀντικειμενικὴ καὶ συνθετικὴ ἐρμηνεία τῶν κειμένων τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ Κάντ, πρὸ ὁρισμένα σχετικὰ μέρη τους θὰ παραθέσουμε στὴ μελέτη μας σὲ πιστὴ μετάφραση καὶ ὅπου ἐπιβάλλεται καὶ αὐτούσια στὴ Γερμανικὴ.

II. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΝΟΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΑΝΤ

Τὸ κέντρο ὅλης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ εἶναι ὁ καθαρὸς λόγος. Ἡ φιλοσοφία, στὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι ἡ καθολικὴ κοσμικὴ ἐπιστήμη τῶν καθαρῶν καὶ ἀπολύτων ἀριστῶν ἀρχῶν τοῦ πνεύματος στὴν ἐφαρμογὴ

του μέσ' στον κόσμο, μ' άλλους λόγους ή καθολική και απόλυτη επιστημονική γνώση του κόσμου με καθαρές αργιόγι έννοιες. Με τὸ νόημα αὐτὸ ή φιλοσοφία είναι καθαρή και απόλυτη επιστήμη τῆς δημιουργίας και τῆς ζωῆς, δηλαδή επιστήμη του κόσμου τελείως ανεξάρτητη από τὴν ἐμπειρία, τὴν αἰσθητικότητα και τὴ φύση. Συνεπῶς ή φιλοσοφία, σὸ νόημα αὐτὸ του Κάντ, είναι καθαρὰ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ή μεταφυσική.

Ἔτσι σὴ βάση τῆς ή Καντιανὴ φιλοσοφία συναντιᾶται με τὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία και κυρίως με τὴ Σωκρατικὴ και τὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία. Κέντρο τῆς είναι τὸ Ἐγώ, ή καθαρὴ ὑπερεμπειρικὴ και ὑπερβατικὴ γνωστικὴ αὐτοσυνείδηση, τὸ καθαρὸ και απόλυτο πνεῦμα τελείως ανεξάρτητο, αὐτόνομο και ἐλεύθερο ἀπὸ τὴ φύση.

Ὁ Κάντ είναι ὁ Κοπερνίκος τῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἔργο του Κάντ μέσα σὴ νεώτερη φιλοσοφία μοιάζει με τὸ ἔργο του Κοπερνίκου σὴ νεώτερη ἀστρονομία. Ὅπως ὁ Κοπερνίκος, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐξηγήσει τὰ κοσμικὰ φαινόμενα σὸν κύκλο τῆς επιστήμης τ' οὐρανοῦ, τῶν ἀστρων και του φυσικοῦ σύμπαντος, ἀναποδογύρισε τὴν κοσμολογικὴ θεωρία, με τὴν ὁποία ἔβλεπε ὡς τὴν ἐποχὴ του ή ἀστρονομία τὸ σύμπαν, κι ἔστοχάστηκε, πὼς ή γῆ γυρίζει γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο και τ' ἀστρα και ὄχι ὁ ἥλιος γύρω ἀπὸ τὴ γῆ, ἔτσι και ὁ Κάντ, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διαφωτίσει ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φιλοσοφίας τὸ πνευματικὸ μυστήριο του κόσμου και τὰ αἰώνια προβλήματα τῆς ζωῆς, πρῶτος μέσα σὴ νεώτερη παγκόσμια φιλοσοφία, ὕστερ' ἀπὸ τὴ Σωκρατικὴ στροφή του πνεύματός του σὸ διάστημα τῶν δέκα χρόνων 1760—1770 με τὴν ἐπίδραση τῆς φιλοσοφίας του Hume και του Rousseau, ἀναποδογύρισε τὴν πνευματικὴ ἐποπτεία και θεωρία του κόσμου, με τὴν ὁποία ἔβλεπε ή προκαντιανὴ φιλοσοφία τὸν κόσμο και τὴ ζωή, και ὕψωσε ὡς κέντρο τῆς φιλοσοφίας του και τῆς φιλοσοφίας ὅλου του κόσμου τὸν καθαρὸ λόγο, τὸ πνεῦμα ανεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία.

Ἡ φιλοσοφία πρὶν ἀπὸ τὸν Κάντ ἔβλεπε τὸν κόσμο και τὴ ζωὴ με κέντρο τῆς κοσμοθεωρίας τῆς τὸν κόσμο και ὄχι τὸ πνεῦμα. Σύμφωνα με τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῆς προκαντιανῆς φιλοσοφίας τὸ πνεῦμα στρέφεται γύρω ἀπ' τὸν κόσμο και ὄχι ὁ κόσμος γύρω ἀπ' τὸ πνεῦμα. Ἀπεναντίας σύμφωνα με τὶς πρωταρχικὲς και γενικὲς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας του Κάντ κέντρο του κόσμου είναι τὸ πνεῦμα και ὁ κόσμος στρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ πνεῦμα.

Τὴν κεντρικὴ και θεμελιακὴ αὐτὴ θεωρία ὅλης τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας τονίζει ὁ ἴδιος ὁ Κάντ σὸν περίφημο πρόλογό του σὴ δεύτερη ἔκδοση τῆς κριτικῆς του καθαροῦ λόγου (1787) μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Ὡς τώρα ἔδεχόσαν σὴ φιλοσοφία, πὼς ὅλες οἱ γνώσεις μας ἔπρεπε νὰ κανονίζονται σύμφωνα με τ' ἀντικείμενα του κόσμου και νὰ προσαρμόζονται σ' αὐτά. Με τὴν ὑπόθεση ὅμως αὐτὴ ὅλες οἱ προσπάθειες του ἀνθρώπου, γιὰ νὰ θεμελιώση μιὰ αργιόγι με καθαρὲς πνευματικὲς έννοιες κρίση τῶν ἀντικειμένων πὸ νὰ ἐκτείνη τὴν ἀνθρώπινη γνώση, δὲν εἶχαν κανένα ἀπολύτως ἀποτελεσμα. Πρέπει λοιπὸν μιὰ φορὰ νὰ ἐξετάσουμε, ἂν δὲ θὰ προχωρήσουμε

καλύτερα· στά προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς, ἂν παραδεχτοῦμε, πὼς πρέπει τ' ἀντικείμενα νὰ προσαρμόζονται στὴ γνώση μας, πράγμα ποὺ συμφωνεῖ καλύτερα μ' αὐτὸ ποὺ θέλουμε ν' ἀποδείξουμε, δηλαδή τὴ δυνατότητα μιᾶς α ριγοῖ γνώσης τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ θεμελιώνη κάτι γιὰ τ' ἀντικείμενα αὐτὰ πρὶν μᾶς δοθοῦν στὶς αἰσθήσεις. Γίνεται δηλαδή κι' ἐδῶ ὅ,τι καὶ μὲ τὴν πρωταρχικὴ σκέψη καὶ ἰδέα τοῦ Κοπερνίκου. Βλέποντας ὁ Κοπερνίκος, πὼς δὲν μπορούσε νὰ διαφωτίσῃ τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὶς κινήσεις τῶν οὐρανίων σωμάτων μὲ τὴ θεωρία, πὼς οἱ ἄπειροι ἄστρινοι κόσμοι γυρίζουν γύρω ἀπὸ τὸ θεατὴ τοῦ σύμπαντος, ἐσκέφθη, ὅτι θὰ πετύχαινε καλύτερα στὸ σκοπὸ του, ἂν ἔκανε τὴν ὑπόθεση, πὼς ὁ θεατὴς τοῦ κόσμου κινεῖται στὸ στερέωμα καὶ τ' ἄστρα μένουν ἀκίνητα στὸν οὐρανό. Τὸν ἴδιο τρόπο μπορούμε νὰ δοκιμάσουμε καὶ στὴ μεταφυσικὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἐνόραση τῶν ἀντικειμένων. "Ἄν ἡ ἐνόραση τῶν ἀντικειμένων πρέπει νὰ προσαρμόζεται μὲ τὴ φύση τῶν ὄντων, δὲ βλέπω, πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ α ριγοῖ γνώση τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου. "Ἄν ὅμως ἀντίθετα τὸ ἀντικείμενο (ὡς ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων) κανονίζεται σύμφωνα μὲ τὴ φύση τῆς ἐνορατικῆς μας δύναμης καὶ προσαρμόζεται σ' αὐτή, μπορῶ θαυμάσια νὰ ἐννοήσω τὴ δυνατότητα αὐτή'».

"Ἔτσι ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀρχίζει μὲ μιὰ πνευματικὴ ἐπανάσταση καὶ μιὰ πνευματικὴ κοσμικὴ ἀνατροπὴ! Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ τῆς φιλοσοφίας τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἓνα παθητικὸ ὄργανο, ἓνας καθρέφτης τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰσθητικῶν μας εἰκόνων καὶ παραστάσεων, ἓνας μηχανικὸς δέκτης τῶν αἰσθητικῶν κι' ἐμπειρικῶν ἐνοράσεων ποὺ μᾶς δίνει ὁ φυσικὸς κόσμος, ὅπως δέχεται ὁ ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ ὕλισμὸς ποὺ στηρίζεται στὸν ἐμπειρισμὸ, ἀλλὰ καθαρὴ δημιουργικὴ δύναμη, διαρκῆς καὶ ἀκατάπαυτη αὐτενέργεια καὶ δημιουργία. Μὲ τὴν κεντρικὴ καὶ βασικὴ αὐτὴ κοσμοθεωρία τοῦ Κάντ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ὄργανο τῆς φύσης, ἀλλ' ἡ φύση εἶναι ὄργανο τοῦ πνεύματος. Ὁ φυσικὸς κόσμος εἶναι ὁ κόσμος, μέσα στὸν ὁποῖο ἐκτείνεται ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δημιουργία τοῦ πνεύματος. Τὸ πνεῦμα, στά μάτια τοῦ Κάντ, εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὸν αἰσθητὸ κόσμο καὶ οὐσία του εἶναι ἡ ἐλευθερία ὡς ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴ φύση καὶ ὡς πνευματικὴ αἰτιότητα. Τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι ἄπειρη κοσμικὴ δύναμη δημιουργίας, ἀστείρευτη πηγὴ ἀένναης ἐσωτερικῆς κι' ἐλεύθερης ἐνεργείας καὶ ζωῆς! Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ ὁ καθαρὸς λόγος εἶναι ὁ παγκόσμιος νομοθέτης τοῦ σύμπαντος, ὁ νομοθέτης τῶν καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων, παγκοσμίων κι' αἰωνίων νόμων τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ζωῆς ὅλου τοῦ κόσμου. Ἡ φιλοσοφία, στὸ νόημα αὐτό, εἶναι ἡ παγκόσμια νομοθεσία τοῦ πνεύματος. Τὴ φιλοσοφία ὁ Κάντ ἐννοεῖ ὡς καθαρὴ πνευματικὴ δημιουργία καὶ δημιουργικὴ σκέψη. Στους σπουδαστὲς του ἐτόνιζε πάντα: «Κοντὰ του δὲ θὰ μάθουν τὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ νὰ φιλοσοφοῦν, ὄχι νὰ σωριάζονται καὶ ν' ἀποθηκεύουν σκέψεις καὶ γνώσεις, ἀλλὰ νὰ σκέπτονται».

1. Τὴ δυνατότητα μιᾶς α ριγοῖ γνώσης τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου. Σ. Μ.

Ἡ ἔννοια τῆς σκέψης καὶ τῆς φιλοσοφίας στὸν Κάντ δὲν εἶναι στατική, ἀλλὰ δυναμική, ὅπως δυναμικὲς εἶναι καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ὑψηλὲς ἔννοιες τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, οἱ ἔννοιες τῆς ἠθικῆς τελειότητος, τῆς προσωπικότητος, τῆς ἀρετῆς . . .

Ἡ φιλοσοφία, στὸ ὑψηλότατο νόημα καὶ τῆ βαθιὰ δημιουργικὴ σκέψη τοῦ Κάντ, δὲν εἶναι κάτι πεπερασμένο, κλειστὸ καὶ τελειωμένο, ἀλλ' εἶναι τὸ ἴδιο τὸ πνευματικὸ ἄπειρο, ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ἄπειρη δύναμη κοσμικὴ δημιουργικὴ, ἀπέραντος ὠκεανὸς πνευματικῆς κοσμικῆς ἐνεργείας, ἡ διαρκὴς καὶ ἀέννηα κοσμικὴ πάλη καὶ ἀγωνία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας δίχως καμμιὰ ποτὲ γαλήνη καὶ ἡσυχία!

Μὲ τὸ νόημα αὐτὸ ἡ φιλοσοφία εἶναι ἄπειρη καὶ αἰώνια σὰν τὸν κόσμον, τὸ πνεῦμα, τῆ ζωὴ, τῆ δημιουργία, εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀπόλυτος, αἰώνιος καὶ ἀκατάλυτος καθαρὸς καὶ ἀσχετότυπος δημιουργικὸς κοσμικὸς λόγος, παγκόσμια νομοθεσία ἀπολύτων κοσμικῶν νόμων, ποὺ ὅλα ὑποτάσσει, τὸ σύμπαν καὶ τῆ ζωὴ, στὴν ἄπειρη καὶ ἀκατάλυτη δημιουργητικότητα τοῦ πνεύματος καὶ στοὺς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους φυσικοὺς ἢ ἠθικοὺς νόμους του, τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, τῆς φυσικῆς ἀνάγκης καὶ τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας!

Ὁ Καντιανισμὸς ὑψώνοντας τὸν καθαρὸ λόγον ὡς κέντρο τῆς φιλοσοφίας τοῦ κόσμου φανερῶνει τὸ βαθύτερον καθαρὸ νοολογικὸ χαρακτήρα του καὶ χαρακτηρίζεται ὡς ἀπόλυτος νοολογισμὸς! Τὸ πᾶν στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ εἶναι τὸ πνεῦμα, ὡς καθαρὴ αὐτενέργεια καὶ πηγὴ ἐλεύθερης κοσμικῆς δημιουργίας.

Ὅ,τι βαθύτερα χαρακτηρίζει ὅλη τὴν πνευματικὴν δημιουργία τοῦ Κάντ εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τοῦ κοσμοκεντρικοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας τοῦ κόσμου καὶ ἡ θεμελίωσις τῆς φιλοσοφίας του ἀπάνω σὲ μιὰ πνευματοκεντρικὴ κοσμοθεωρία. Καὶ στὴν πνευματικὴ αὐτὴ ἐπανάστασις ὁ Κάντ ἐθεμελίωσε ὅλη τὴν φιλοσοφία του, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ τὶς γενικὲς γνωσιολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἀρχές του μόνο εἶναι ὡς κέντρο τῆς πνευματικῆς ἐποπτείας τοῦ κόσμου ὑψωθῆ τὸ πνεῦμα εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξῃ ἀ πριότι γνώσις τοῦ κόσμου καὶ νὰ θεμελιωθῆ ἡ ἐπιστήμη. Ὁ ὑψηλότερος συνεπῶς σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Κάντ καὶ τοῦ νοολογισμοῦ της εἶναι ἡ θεμελίωσις μιᾶς καθαρῆς ἀ πριότι γνώσις τοῦ κόσμου, μ' ἄλλους λόγους ἢ θεμελίωσις τῆς ἐπιστήμης ὅχι ὡς σχετικῆς, ἀλλ' ὡς ἀπόλυτης ἐπιστήμης τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

III. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ἡ Καντιανὴ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἴδια ἡ Πλατωνικὴ διαίρεσις σὲ λογικὴ ἢ διαλεκτικὴ, φυσικὴ (μεταφυσικὴ) καὶ ἠθικὴ. Ἡ διαίρεσις αὐτὴ τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν Κάντ στηρίζεται στὴ διάκρισις δυὸ θεμελιωδῶν καὶ πρωταρχικῶν φιλοσοφικῶν ἐνοιῶν, τῶν ἐνοιῶν τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης. Οἱ δυὸ φιλοσοφικοὶ ὅροι μορφή καὶ ὕλη βγήκαν ἀπὸ

τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ ἰδίως τὴν Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, στὸν Κάντ ὅμως ἔχουν διαφορετικὴ ἔννοια ἀπὸ τὴν ἔννοια, ποὺ εἶχαν στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη.

Μορφή, στὸ νόημα τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, εἶναι τὸ καθαρὸ a priori πνευματικὸ στοιχεῖο, ποὺ εἶναι τελείως ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ τὸν αἰσθητὸ κόσμον καὶ εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὑπερβατικὸς (transzendentale) ὅρος τῆς ἐμπειρίας. Ὑλῆ ἀπεναντίας εἶναι τὸ καθαρὸ a posteriori αἰσθητικὸ καὶ ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, ποὺ δίνον ἐν μόνον οἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ ἐμπειρία.

Ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὸν Κάντ, πρῶτα-πρῶτα διαιρεῖται γενικὰ σὲ δύο μεγάλους κλάδους, τὴν τυπικὴ (μορφικὴ) φιλοσοφία καὶ τὴν ὕλικὴ φιλοσοφία. Ἡ τυπικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ Γενικὴ Λογικὴ, ἡ ὕλικὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ Μεταφυσικὴ.

Ἡ Γενικὴ Λογικὴ εἶναι ἡ ἐπιστῆμη τῶν νόμων τοῦ πνεύματος, ὡς καθαρῆς μορφῆς, μ' ἄλλους λόγους ἢ ἐπιστῆμη τῶν καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων a priori ἀρχῶν ἢ νόμων τῆς καθαρῆς σκέψης, ποὺ δὲν ἐφαρμόζεται στὸν κόσμον καὶ συνεπῶς δὲν ἔχει κανένα ὕλικὸ περιεχόμενον καὶ δὲ βρίσκεται σὲ καμμιὰ σχέσιν μὲ τὸν κόσμον καὶ τ' ἀντικείμενα τοῦ κόσμου. Ἡ σκέψις ἐδῶ θεωρεῖται ὡς ἀπόλυτη στὴν καθαρὴ ἰδεολογικὴ τῆς μορφῆς.

Ἡ Γενικὴ Λογικὴ εἶναι καθαρὴ φιλοσοφία, δηλαδὴ ἐπιστῆμη ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία. Ἡ Γ. Λ. εἶναι ἡ δεοντολογικὴ ἐπιστῆμη τοῦ πνεύματος (ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ μοιάζει μὲ τὴν ἠθικὴ ὡς ἐπιστῆμη τοῦ ἠθικοῦ δέοντος (Sollen) καὶ δεοντολογικὴ ἐπιστῆμη τῆς ζωῆς), ἡ ἐπιστῆμη τῶν ἀπολύτων κανόνων τῆς κανονικῆς σκέψης καὶ τοῦ ὀρθοῦ λογισμοῦ· ἐκεῖνο ποὺ ἐξετάζει καὶ ἐρευνᾷ ἡ Γ. Λ. δὲν εἶναι τὸ πῶς σκεφτόμαστε, ἀλλὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ σκεφτόμαστε.

Ἡ ὕλικὴ φιλοσοφία ἀναφέρεται στὸν κόσμον καὶ στοὺς πνευματικοὺς νόμους τοῦ κόσμου, μ' ἄλλους λόγους στὴν καθαρὴ ὑπερβατικὴ (transzendentale) σχέση τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τοῦ κόσμου καὶ στοὺς νόμους τῆς σχέσης αὐτῆς.

Καὶ ἡ ὕλικὴ φιλοσοφία, στὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ Κάντ, εἶναι καθαρὴ φιλοσοφία. Ἡ ὕλικὴ φιλοσοφία ἔχει ὡς ἀντικείμενον καὶ ὡς ἔργον τὴν ἐρευνα τῶν καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων a priori νόμων τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ὑπερβατικὴ (ὑπερεμπειρικὴ) σχέση του μὲ τὸν κόσμον καὶ στὴν καθαρὴ ἐνυπαρκτικὴ ἢ ἐνδοκοσμικὴ (immanent) ἐφαρμογὴ του μέσα στὸν πραγματικὸν κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ.

Οἱ νόμοι τῆς ὑπερβατικῆς (transzendentale) αὐτῆς σχέσης τοῦ καθαροῦ λόγου καὶ τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Κάντ, δὲν εἶναι νόμοι ἐμπειρικοὶ ἢ φυσικοὶ, ἀλλὰ νόμοι ὑπερεμπειρικοὶ καὶ ὑπερβατικοί, a priori, καθαρὰ πνευματικοί. Οἱ νόμοι τοῦ φυσικοῦ κόσμου, οἱ φυσικοὶ νόμοι, κατὰ τὸν Κάντ, εἶναι νόμοι ὑπερβατικοί, νόμοι καθαρὰ πνευματικοί.¹

1. Ἡ ἔννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου στὴν Καντιανὴ φιλοσοφία ἀναπτύσσεται πλατύτερα στὸ μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς, ποὺ ἀναφέρεται στὴν Ὑπερβ. Ἀναλυτικὴ τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου.

Ἡ ὑλικὴ φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ ὡς καθαρὴ καὶ ὑπερεμπειρικὴ φιλοσοφία ἐξετάζει τοὺς ὑπερβατικούς καὶ καθαρὰ πνευματικούς νόμους τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ θεωρητικὴ ἢ ἠθικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μέσα στὸν πραγματικὸ κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ καὶ στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν αἰσθητὸν κόσμον. Οἱ νόμοι αὐτοὶ τῆς μεταφυσικῆς εἶναι ἢ νόμοι τῆς φύσης ἢ νόμοι τῆς ἐλευθερίας. Οἱ πρῶτοι νόμοι διέπουν τὸ εἶναι ἢ γίνεσθαι τοῦ κόσμου, οἱ δεῦτεροι νόμοι ἀναφέρονται στὸ δέον εἶναι ἢ μὴ εἶναι, γίνεσθαι ἢ μὴ γίνεσθαι στὸν κόσμον καὶ στὴ ζωὴ.

Ἡ μεταφυσικὴ, στὸ νόημα αὐτό, κλεῖ μέσα τῆς δυὸ μεγάλους κόσμους, τῆ μεταφυσικῆ τῆς φύσης ἢ θεωρητικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆ μεταφυσικῆ τῶν ἠθῶν ἢ πρακτικῆς (ἠθικῆς) φιλοσοφίας.

Ἡ μεταφυσικὴ τῆς φύσης εἶναι ἢ καθαρὴ φιλοσοφία τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῶν φυσικῶν νόμων, μ' ἄλλους λόγους ἢ φιλοσοφία τῶν καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων ἀπριόρι ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ θεωρητικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μέσα στὸν πραγματικὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ἢ φυσικῶν ἀντικειμένων (τῶν νόμων ποὺ διέπουν τὸ εἶναι ἢ γίνεσθαι τοῦ κόσμου).

Ἡ μεταφ. τῶν ἠθῶν εἶναι ἢ καθαρὴ φιλοσοφία τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἠθικῶν νόμων τῆς ἐλευθερίας, μ' ἄλλους λόγους ἢ φιλοσοφία τῶν καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων ἀπριόρι ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μέσα στὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου ἢ τῶν καθολικῶν κοσμικῶν νόμων, ποὺ προσδιορίζουν τὴν καθαρὴ ἀνθρώπινη θέληση στὴν ἠθικὴ τῆς ἐνέργειας μέσα στὸν κόσμον ἀπόλυτα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν αἰσθητικότητα, (τῶν νόμων ποὺ ὀρίζουν, τί ὀφείλει νὰ ἦναι ἢ νὰ μὴ ἦναι, νὰ γίνεσθαι ἢ νὰ μὴ γίνεσθαι στὸν κόσμον καὶ στὴ ζωὴ τοῦ κόσμου).

Ἡ φιλοσοφία, στὸ νόημα αὐτό, ἀποκλείει τελείως ὅλες τὶς ἐμπειρικὲς ἐπιστῆμες, ὅπως λ.χ. τὴν ἐμπειρικὴ ψυχολογία, καὶ τὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες.

Ἡ φιλοσοφία ὅμως, ὡς μεταφυσικὴ, ἔχει στὴν Καντιανὴ φιλοσοφία καὶ μὴ ἄλλη ὑψηλότερη ἔννοια, τὴν ἔννοια τῆς καθαρῆς ὑπερβατικῆς (transzendenten) φιλοσοφίας στὸ ἀπόλυτο νόημά της, ὡς φιλοσοφίας τοῦ ὑπεραἰσθητοῦ καὶ ὑπερβατικοῦ. Στὸ νόημα αὐτό ἢ μεταφυσικὴ δὲν περιορίζεται μόνο μέσα στὰ ὄρια τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ὡς καθαρὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τῶν ἀπριόρι ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου στὴ θεωρητικὴ τοῦ ἐφαρμογὴ μέσα στὸ φυσικὸν κόσμον ἢ ὡς καθαρὴ ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν ἀπριόρι ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ καθαροῦ λόγου στὴν ἠθικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ μέσα στὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν καθαρὴ αὐτὴ γνώση καὶ φιλοσοφία τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαρῶν θεωρητικοῦ ἢ ἠθικοῦ λόγου στὴν ἐνδοκοσμικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ, ὑψώνεται μὲ ἀπόλυτη πνευματικὴ ἀναγκαιότητα καὶ ἀπριόρι στὴ γνώση τοῦ ὑπεραἰσθητοῦ καὶ ὑπερβατικοῦ καὶ στὴν κριτικὴ βεβαίωση καὶ ἀπόδειξη τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ μεταφυσικοῦ νοητοῦ κόσμου τῶν ὑπερβατικῶν ἢ πνευματικῶν οὐσιῶν.¹

1. Δὲς τὸ ἔργο τοῦ Κάντ «Ueber die Fortschritte der Metaphysik...»